

Peter Tajkov
Ad: Kalmus – Lorenz / Biľak

Abstract

In February 2015, Peter Kalmus, visual artist and Ľuboš Lorenz, civic activist poured red paint on Vasil' Biľak's bust-monument revealed by the Communist Party of Slovakia in his native village Krajná Bystrá. Both activists presented their action as a civic gesture. Kalmus and Lorenz are currently being prosecuted for this offence¹, but obviously, during the judicial proceedings, the defence have not mentioned the possible "mitigating circumstance" of the artistic gesture. On the other hand, it is necessary to admit a certain level of autonomy in this action, and thus the right of art theory to deal with it at its discretion. The article is not an attempt to include the devastation of the monument of Vasil' Biľak in the context of the current forms of engaged art – it may rather seem as an attempt to define this action against certain manifestations of artistic activism. In the article, this protest is contextualised within the activities (civic or artistic) of Peter Kalmus from 1981 to the present.

Keywords: devastation of the monument of the communist leader – civic gesture – judicial proceedings – artistic activism

Peter Tajkov, PhD., art historian, curator and archaeologist. He teaches History of Modern Art at the Faculty of Arts at the Technical University in Košice. He is active as a curator of contemporary art exhibitions in particular on the local Eastern Slovak scene and, in the field of medieval archaeology specialising on sacral architecture.

tajkov@yahoo.co.uk

¹ On May 20, 2016, the District Court in Svidník decided that pouring paint on the bust of Vasil Bilak is not an offense and forwarded the case of devastating the memorial of the former communist politician to infringement procedure.

Peter Tajkov
Ad: Kalmus – Lorenz / Biľak

Pamätník Vasila Biľaka v Bystrej po intervencii Petera Kalmusa a Ľuboša Lorenza

Peter Kalmus pred pamätníkom Vasila Biľaka v Bystrej

Abstrakt

Výtvarník Peter Kalmus a občiansky aktivista Ľuboš Lorenz vo februári 2015 obľiali červenou farbou pamätník s bustou Vasila Biľaka v Krajnej Bystrej, ktorý mu v rodnej obci odhalila Komunistická strana Slovenska. Obaja aktéri akciu prezentovali ako občianske gesto. Príznačne, v súdnom procese, ktorému Kalmus s Lorenzom za tento čin na základe trestného stíhania momentálne čelia,² obhajoba možnú „poľahčujúcu okolnosť“ umeleckého gesta nespomína. Na druhej strane je potrebné uznať tejto akcii istú autonómiu, a teda právo výtvarnej teórii naložiť s ňou podľa uváženia. Text nie je snahou o zaradenie znehodnotenia pamätníka Vasila Biľaka do kontextu súčasných podôb angažovaného umenia – skôr sa môže javiť ako pokus tento čin voči niektorým prejavom umeleckého aktivizmu vymedziť. Tento protest je v texte kontextualizovaný v rámci aktivít (občianskych či umeleckých) Petra Kalmusa od roku 1981 po súčasnosť.

Kľúčové slová: znehodnotenie pamätníka komunistického pohlavára – občianske gesto – súdny proces – umelecký aktivizmus

2 Okresný súd vo Svidníku 20. mája 2016 rozhodol, že pomalovanie busty Vasila Biľaka nie je trestným činom a prípad poškodenia pamätníka bývalého komunistického politika odstúpil na priestupkové konanie.

Peter Tajkov

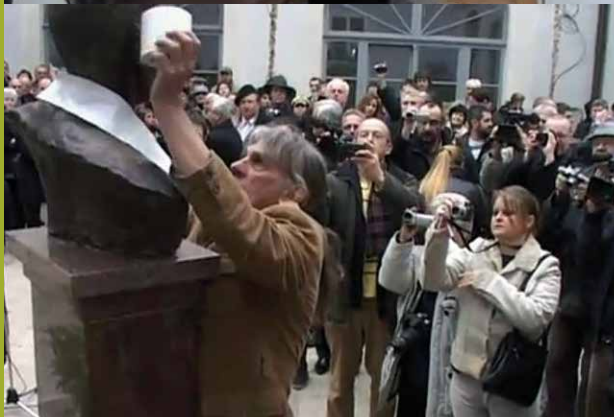
Ad: Kalmus – Lorenz / Biľak

„Dňa 21. februára 2015 Komunistická strana Slovenska odhalila Vasilovi Biľakovi pamätník s bustou a s nápisom pod ňou ‚Pravda zostane pravdou‘ v jeho rodnej obci Krajná Bystrá pri príležitosti prvého výročia jeho úmrtia. V ten istý deň v nočných hodinách bustu dvaja občianski aktivisti z Košíc, výtvarník Peter Kalmus a Ľuboš Lorenz, na protest obľiali červenou farbou, a na pamätník napísali červenou farbou nápis ‚SVIŇA‘, k čomu sa aj verejne priznali.“³

Tolko vecná informácia o udalosti, ktorá vzbudila pomerne značný ohlas v médiách, ale aj v umeleckých kruhoch, keďže jedným z aktérov je známy výtvarník. Ďalším faktom je, že išlo výlučne o občianske gesto. Je teda dôležité vedieť, že dokumentácia z akcie nebola súčasťou žiadneho umeleckého kontextu (diela, výstavy atď.) a ani autori jej neprípisovali žiadne umelecké konotácie. Signifikantý je tiež fakt, že ani v rámci súdneho procesu, ktorému Kalmus s Lorenzom na základe trestného stíhania momentálne čelia, obhajoba ani slovom nespomína možnú „poľahčujúcu okolnosť“ umeleckého gesta.⁴ Na druhej

3 MIKUŠOVIČ, Dušan: Biľakov nový pomník natreli červenou farbou, odsúdil ho aj ÚPN. In *dennikn.sk*, 22. 2. 2015.

4 Týmto ďakujem Petrovi Kalmusovi za poskytnutie textu obhajoby, ktorú pripravil JUDr. Daniel Lipšic, LL.M.

Luboš Lorenz a Peter Kalmus so svojím obhajcom Danielom Lipšicom. Okresný súd vo Svidníku, 20. 5. 2016

Peter Kalmus protestujúci proti odhaleniu pomníka Jánosovi Esterházy-mu v Košiciach, 2011

strane uznávam, že tento čin môže ďalej „žiť vlastným životom“, respektíve uznávam jeho istú autonómiu, a tak výtvarnej teórii neupieram právo naložiť s ním podľa uváženia. A tak tu budem prezentovať skôr svoj subjektívny názor, ktorý (čo sa týka kategorizovania umenie áno/nie) sa zároveň zhoduje s postojom autorov akcie.

Je teda zrejmé, že tento text nebude snahou o zaradenie znehodnotenia pamätníka Vasiľa Biľaka do kontextu súčasných podôb angažovaného umenia – skôr naopak, môže sa javiť ako pokus tento čin voči niektorým prejavom umeleckého aktivizmu vymedziť. Ak teda už tento protest nejako kontextualizovať, tak skôr v rámci aktivít (občianskych či umeleckých) samotného umelca. Samozrejme, Peter Kalmus je v umeleckom prostredí známy predovšetkým ako výtvarný umec a pri zbežnom pohľade nie je vždy ľahké rozlíšiť jeho umelecké a občianske gesto. Netvrdím, že je to vždy možné, ale možno je to vhodné aspoň v prípadoch, kedy to rozlišuje sám autor. Na druhej strane je tu viacero Kalmusových často i subtílnych zásahov do verejného priestoru, ktoré črty angažovanej umeleckej akcie ak nie priamo naplňajú, tak aspoň osvetľujú jeho uvažovanie ako výtvarného umelca. Väčšina nielenže nevyvolala taký mediálny ohlas ako Biľakov pamätník, ale nebola ani zdokumentovaná. Pokúsím sa stručne spomenúť aspoň niektoré podobné akcie. Ich výpočet však nebude zďaleka kompletný, keďže verím, že vyčerpávajúceho popisu tejto polohy Petra Kalmusa sa raz dočkáme v rámci jeho monografie.

Ešte predtým je však potrebné uzavrieť stručný výpočet faktov týkajúcich sa kauzy poškodeného pamätníka V. Biľaka, i keď pomyselnú bodku za ňou urobí až súdna dohra. V tejto súvislosti si dovoľím spomenúť dôležitý dokument, ktorým je *Znalecké potvrdenie vo veci znaleckého posúdenia výtvarno-umeleckej hodnoty diela a „výšky škody“ na pamätníku V. Biľaka, Krajná Bystrá*.⁵ Z neho okrem iného

⁵ Autorkou je znalkyňa pre odvetvie výtvarného umenia PhDr. Katarína Bajcurová, CSc.

Peter Kalmus, občiansky protest, Tisova socha v Panteóne slovenských dejateľov v obci Čakajovce, 2016

vyplýva, že poškodená busta aj s podstavcom má „nulovú výtvarnú a umeleckú hodnotu“.⁶ Dostávame sa k zaujímavej situácii, pretože umeleckým dielom nie je iba poškodenie pamätníka, ale ani samotná busta. Príznačne, ani Kalmus s Lorenzom nečelia obvineniu z poškodenia umeleckého diela, ale len z poškodenia „cudzej veci“. Situácia je teda o čosi jednoznačnejšia ako v prípade pomalovania sochy Stalina – exponátu výstavy *Prerušená pieseň* v Slovenskej národnej galérii (2012), ktorý je súčasťou umeleckej zbierky (tu však k stíhaniu neznámeho „páchatela“ nakoniec neprišlo). Rozsudok okresného súdu vo Svidníku však môže vytvoriť precedens, keď dá za pravdu obhajobe, ktorá tvrdí že aktivisti sa svojím činom iba snažili zabrániť inému trestnému činu, a to „trestnému činu podpory a propagácie skupín smerujúcich k potlačeniu základných práv a slobôd podľa § 422 ods. 1 Trestného zákona“.⁷ Nakoniec dodám, že Kalmus s Lorenzom v súčasnosti

6 Posudok uvádza ako autora busty Vladimíra Semančíka, narodeného v roku 1955 na Ukrajine, bytom v Prešove, ktorý pracuje v rôznych technikách (maliarstvo, sochárstvo, rezbárstvo, reštaurovanie (údaje z autorovej webovej stránky <http://semancik.eu/sk/>). Podľa všetkého ide o neprofesionálneho autora, ktorého diela majú všetky znaky hrubého až primitívneho amaterizmu, prejavu, ktorý má všetky znaky gýča.

7 Na tomto mieste aspoň stručne pripomeňme základné fakty: Vasil Biľak (1917 – 2014) bol v roku 1968 jedným z vedúcich predstaviteľov konzervatívnych síl v KSČ, podporoval sovietsku intervenciu a podieľal sa na likvidácii obrodného procesu Pražskej jari. Bol jedným zo signatárov takzvaného pozývacieho listu vojsk Varšavskej zmluvy a hlavným exponentom brežnevovského vedenia v KSČ, reprezentantom neostaliniského dogmatizmu. Je vnímaný ako ideologický autor *Poučenia z krízového vývoja*, publikácie KSČ z roku 1970, ktorá oficiálne interpretovala predchádzajúce udalosti ako „kontrarevolúciu“ a intervenciu ako „pomoc bratských krajín“. Bol jedným z hlavných predstaviteľov normalizácie. V decembri 1989 bol vylúčený z KSČ, bol obvinený z porušenia zákona na ochranu mieru, ale aj iných ekonomických trestných činov. Trestné stíhanie začal v marci 1991 Úrad federálneho ministerstva vnútra na vyšetrovanie protiuštavnej činnosti. V roku 1993 vec odstúpil Mestskému úradu vyšetrovania v Bratislave. Biľak nebol odsúdený ani potrestaný. V januári 2011 bol jeho súdny proces zastavený špeciálnou prokuratúrou SR pre nemožnosť výpovede kľúčových svedkov z Česka. Bližšie pozri https://sk.wikipedia.org/wiki/Vasil_Biľak. Dodajme, že podľa obhajoby D. Lipšica „postavením pamätníka jeho osobe prišlo k schvaľovaniu alebo ospravedlňovaniu zločinov páchaných v normalizačnom období komunistického režimu. V tejto

Výsledok protestnej akcie Petra Kalmusa a Ľuboša Lorenza proti osadeniu pamätnej tabule vodcov fašistického Slovenského štátu Jozefovi Tisovi v Bytči (2016)

čelia ďalšiemu trestnému stíhaniu, tentoraz za prečin výtržníctva v súvislosti s poškodzovaním uličných tabúl s označením *Ulica Doktora Jozefa Tisu* v obci Varín, čo už azda ani nepotrebuje ďalší komentár.⁸

Vráťme sa späť ku Kalmusovým akciám vo verejnom priestore, ktoré reagujú na udalosti, ale najmä na postavy našej nedávnej histórie (ba občas aj kunsthistorie). Aj keď počet týchto akcií výrazne narástol až v posledných rokoch, ich počiatky možno datovať už do roku 1981. Na úsvite novej dekády nasledujúcej po tristných rokoch sedemdesiatych je mladý Kalmus skôr typickou undergroundovou „máničkou“ než osobou otvorene vystupujúcou proti režimu. Netreba však zabúdať, že od roku 1973 je členom takzvanej Jazzovej sekcie Zväzu hudobníkov ČSR, ktorá čelila tvrdým represiam zo strany režimu. Tie vyvrcholili súdnym procesom v roku 1986. Práve vtedajšie pomerne silné undergroundové prepojenie Prahy a Košíc malo vplyv na jeho prvú akciu vo verejnom priestore, v ktorej sa inšpiroval vytvorením symbolického hrobu Johna Lennona v decembri 1980 na známej Lennonovej stene na pražskej Malej Strane. O rok neskôr Kalmus umiestnil malú mramorovú dosku s menom a dátami narodenia a smrti speváka do vtedy nefunkčnej fontány na Hlavnej (vtedy Leninovej) ulici v centre Košíc – priamo pod oknami budovy Ústredného výboru KSČ. Aj vtedy sa k činu priznal, čo pre neho malo vážne konzekvencie. Tu však ešte nešlo o občianske gesto a už vôbec nie o čin akokoľvek spojitelný s umením. Skôr išlo o formu protestu – prejavu, ktorý je dnes hlavnou črtou jeho aktivít vo verejnom priestore.

súvislosti je významné ďalšie ustanovenie v preambule zákona č. 125/1996 Z. z., podľa ktorého sa komunistický režim a tí, ktorí ho aktívne presadzovali, „spojil s cudzou mocnosťou a od roku 1968 udržiaval uvedený [zločinný] stav pomocou okupačných vojsk.“

8 Toto trestné stíhanie sa vzťahuje aj na poškodenie pamätných tabúl Jozefa Tisa v Očšadnici a Bytči a busty vojnového zločincina Ferdinanda Ďurčanského v Rajci.

Peter Kalmus: Mramorová doska s menom a dátami narodenia a smrti Johna Lenona, osadená do nefunkčnej fontány na Leninovej ulici (dnes Hlavná ulica), Košice, 1981

Peter Kalmus: Pamätný kameň s menom Róberta Remiáša a dátumom jeho vraždy, 1997, park pri kaplnke sv. Michala v centre Košíc

Ako umelec sa s bývalým režimom symbolicky (a mierne predčasne) rozlúčil dielom *Pomník konca komunizmu*, ktoré predstavil v rámci undergroundového divadelno-hudobného festivalu Malý veľký tresk v máji 1989 v Bratislave. V tomto roku akcelerovala aj jeho výtvarná a konečne i výstavná produkcia, ktorá vyvrcholila viacerými re-inštaláciami výstavy *Monopolia* v polovici deväťdesiatych rokov. *Monopolia* akoby kodifikovali Kalmusov výtvarný jazyk prevažne zameraný na objektovú inštaláciu a v textoch katalógu boli zároveň prvýkrát komplexnejšie zhodnotené aj jeho diela spred roku 1989.⁹ Angažovaná tvorba sa v jeho vtedajšom portfóliu objavuje ako síce prerušovaná, ale výrazná línia. V roku 1993 dáva v rámci veľkej skupinovej výstavy *Elektráreň T* (Elektráreň Tatranskej galérie Poprad, kurátor Vladimír Beskid) vykopať štyri hroby s krížmi a vročením smrti 1993. Site-specific inštalácia pod názvom *Hamlets are not death* odkazovala na vtedy vrcholiacu etnickú vojnu v bývalej Juhoslávii.

Kalmusove výraznejšie občianske aktivistické nasadenie priniesla až vláda Vladimíra Mečiara v deväťdesiatych rokoch minulého storočia. V roku 1997 inštaluje do parku pri kaplnke sv. Michala v centre Košíc pamätný kameň s menom Róberta Remiáša a dátumom jeho vraždy, ktorý je tam dodnes. Jednoduché pietne gesto viažuce sa na symbol vtedajšej temnej moci a jej drsných metód. Prvým angažovaným dielom, o ktorom sa v umeleckých kruhoch výraznejšie diskutovalo, bola bratislavská bilbordová prezentácia s menom Alexandra Mlynárika ako pätnásobného spolupracovníka ŠtB. Tri bilbordy boli súčasťou medzinárodného výstavného projektu *Public subject* (2000).¹⁰ Nebudem sa vracäť k polemikám publikovaným v časopise *Dart* (4/2000, 1 – 2/2001), môžem

⁹ Peter Kalmus. *Monopolia*. Katalóg výstavy. Texty: A. Vrbánová, V. Beskid. Banská Bystrica – Košice – Poprad: Štátna galéria – Múzeum Vojtecha Löfflera – Tatranská galéria, 1995.

¹⁰ BESKID, Vladimír – BROZMAN, Dušan – VRBANOVÁ, Alena: *Public Subject*. Katalóg výstavy. Bratislava: Pro Helvetia, 2002.

len konštatovať, že ide o jeden z mála aktivistických Kalmusových prejavov uverejnených v jednoznačnom umeleckom kontexte. Ako pri mnohých iných angažovaných či politických dielach však aj tu vystupuje umenie ako vedľajší produkt Kalmusovho osobného, respektíve občianskeho postoja k totalitnej minulosti. Typickým príkladom sú jeho objekty, napríklad *Andy sa stále točí* (1988 – 2012), vytvorený zo stúh vencov z pamätníkov sovietskych vojakov, či *Diablove vidly* (1988 – 2012), ktoré vznikajú zo symbolov kosáka a kladiva. Jednoducho, Kalmusa ako občana irituje symbol kosáka a kladiva vo verejnom priestore, a tak ho „odstráni“. Až v druhom slede (aj to nie vždy) nasleduje Kalmus-výtvarník, ktorý tento symbol sekundárne použije ako súčasť výtvarného objektu. Ak aj vytvorí tematické dielo na kurátorskú objednávku, ako napríklad nedávno pre výstavu *SNP Nepovinná výstava* (Kunsthalle/Hala umenia, Košice, 2014), vznikne síce artefakt (*SNP očami pioníra*, 2014), ale jeho súčasťou je aj autorský text – akýsi osobný názor (vychádzajúci z rodinnej skúsenosti) na túto v minulosti tendenčne vykladanú etapu našich dejín. Dá sa povedať, že iba málo Kalmusových angažovaných diel vzniká výlučne v rámci výtvarnej produkcie. Najreprezentatívnejšou prácou tohto charakteru je *Pamätník holokaustu* (1988 – 2008), monumentálne, no zároveň kontemplatívne dielo pozostávajúce zo 70 000 (približný počet obetí zo Slovenska) kameňkov omotaných mosadzným drôtom, ktoré by tohto roku malo byť natrvalo umiestnené do neologickej synagógy v Lučenci.

Na záver spomeniem samostatnú kapitolu, ktorú tvoria Kalmusove pamätníkové akcie v Košiciach realizované v posledných rokoch.¹¹ Pohybujú sa na hrane kritickej reflexie ich politického a historického kontextu a výtvarnej recesistickej performancie. Spomeňme fašiangové zahalenie busty Ladislava Novomeského (svojho času normalizačného poradcu prezidenta Gustáva Husáka) do svetra

¹¹ Bližšie pozri <http://artycok.tv/lang/cs-cz/8380/pamatnikove-akcie-petra-kalmusa-v-košiciach>.

Peter Kalmus: Bilbordová (i)lustrácia, 2000, text na funkčnom bilboarde, Bratislava, v rámci projektu Public Subject

s nápisom New York či zatretie základného kameňa pomníka takzvaného víťazného februára 1948 čiernou farbou. Happeningový charakter malo umelcove pózovanie vo veste s hviezdami a pruhmi, keď na výročie konca druhej svetovej vojny 8. mája 2011 v sprievode živej hudby prekryval bustu hrdinu SNP mjr. Ľudovíta Kukorelliho v košickom mestskom parku americkou vlajkou. V tom istom roku (14. marca) Kalmus na slávnostnom odhalení omotal okolo busty Jánoša Esterházyho (historikmi považovaného za symbol vojnovnej maďarskej okupácie južného Slovenska) toaletný papier, čo sa neobišlo bez jeho fyzickej inzultácie. Popri Biľakovi ide o druhý medializovaný protest, ktorý však na rozdiel od predošlých troch spomínaných akcií opäť predstavuje predovšetkým čin občianskeho odporu. Je príznačné, že podobne ako v prípade Biľaka prichádza na akciu v „civile“, nie v typických bizarných kostýmoch, ktoré majú spravidla evokovať umelecký kontext akcie.

Je na každom z nás, či bude Petra Kalmusa posudzovať, hodnotiť alebo jednoducho vnímať ako výtvarníka, či občianskeho aktivistu. Napriek tomu, že ide o spojené nádoby, jeho aktivistickú a umeleckú činnosť je vhodné neraz oddeľovať. Jeho aktivizmus, zvlášť ak ide do tuhého (trestné stíhanie, vyhrážky či fyzické útoky), sa za umenie nikdy neskrýva, čo považujem za prejav istej morálnej kvality. Z môjho pohľadu tak nenastáva rozpačitá situácia, keď spojením *umelecký aktivista* (dovolím si doplniť aj pojem *kurátorský aktivista*) niekedy prichádza k tomu, že sme svedkami aktivít, ktoré *nie sú ani dobrým umením, ani*

Peter Kalmus: SNP očami pionira, 2014, inštalácia pripravená pre výstavu: SNP Nepovinná výstava (Kunsthalle/Hala umenia, Košice, 2014)

dobrym aktivizmom.¹² Samozrejme, vyvstáva tu už spomínaná otázka autonómie Kalmusovho aktivizmu z hľadiska výtvarnej teórie, respektíve sa môžeme pýtať, či je naozaj dôležité, ako kategorizuje svoje akcie vo verejnom priestore samotný autor. Pre mňa je v tejto súvislosti príznačné, že na verejnej besede o kauze Biľak som sa stretol s tendenciou ľavicových intelektuálov vnímať poškodenie pamätníka – v snahe vyhnúť sa priamej názorovej konfrontácii vychádzajúcej z jeho politického kontextu – skôr ako umelecké gesto.¹³ Žiaľ, dnešná doba prináša fenomén akejsi relativizácie hodnotenia minulosti (či „zľava“, alebo „sprava“), ktorej čítanie akoby nebolo vecou prostého oddelenia dobra od zla, ale vecou tej či onej politickej orientácie. Dovolím si teda tvrdiť, že rázny občiansky aktivizmus Kalmusa a Lorenza (či už ide o Biľaka, alebo Tisa) je dnes, keď sa akoby zabúda na tragickú skúsenosť s totalitami 20. storočia, o to cennejší.

Peter Tajkov, PhD., historik umenia, kurátor a archeológ. Prednáša dejiny moderného umenia na Fakulte umení Technickej univerzity v Košiciach. Venuje sa kurátorstvu výstav súčasného umenia, predovšetkým lokálnej východoslovenskej scény a stredovekej archeológii zameranej na sakrálnu architektúru.

tajkov@yahoo.co.uk

¹² MAGID, Václav: Rozpory aktivistického umění. In <http://artalk.cz/2013/08/15/rozpory-aktivistickeho-umeni/>.

¹³ Mnohých rozčuľuje už len Kalmusove jednoznačné hádzanie komunizmu a fašizmu do „jedného vreca“.

Peter Kalmus: Pamätník holokaustu, 1988 – 2008, 70 000 kamienkov omotaných mosadzným drôtom (približný počet obetí zo Slovenska), Park ušľachtilých duší, ul. T. G. Masaryka, pri areáli Technickej univerzity vo Zvolene

Peter Kalmus: Diablove vidly, 1988 – 2012, objekt, ready-made

Peter Kalmus prekryva bustu hrdinu SNP Mjr. Ľudovíta Kukorelliho americkou vlajkou. Happening v košickom mestskom parku na výročie konca 2. svetovej vojny, 8. 5. 2011

Peter Kalmus: Tvorba bez výrazných hraníc obmedzenia, občiansky protest, starý sveter a tričko s nápsom New York na buste Laca Novomeského, Novomeského námestie v Košiciach, 2011